

Istorija

INDOEUROPIEČIŲ PROTĖVYNĖS IDĖJŲ SKLAIDA

Diana Mickevičienė

Vilniaus universitetas

Daugiau nei du šimtus metų vyko ir tebevyksta diskusijos apie indoeuropiečių protėvynę. Kitaip negu kitos, tik siauram mokslininkų ratui įdomios problemos, indoeuropiečių protėvynė domino ir tebedomina ne tik intelektualus, bet ir plačiąją visuomenę, o emocišgos protėvynės interpretacijos ne kartą turėjo ir praktinių implikacijų. Ypatinga tai, jog toks susidomėjimas indoeuropiečių protėvyne savotiškai suvienijo tris kultūrinius kontekstus – Europą, Lietuvą ir Indiją, nors kiekviename iš šių kontekstų protėvynės idėjos sklaidėsi labai savitai.

Bendros protėvynės paieškos prasidėjo Europoje anksčiau, nei buvo suformuluota indoeuropiečių hipotezė. Iš pradžių, aptikus akivaizdžius kai kurių Europos kalbų panašumus, protėvynės buvo ieškoma arba biblinėse vietose, arba antikos civilizacijos areale. Mįslę Europai uždavė pažintis su sanskritu. 1786 m. William Jones pirmasis paskelbė lingvistinę hipotezę, kad lotynų, graikų, sanskrito, keltų ir persų kalbų panašumas leidžia įtarti jų genetinę giminybę. Tai jau buvo naujas posūkis ieškant kultūrinių šaknų, gerokai išplėtęs šių paieškų geografiją. Sanskrito atradimas kreipė dėmesį į Rytus, tuo tarpu technologinis progresas pasaulio centrą lokalizavo Vakaruose, vienai tradicijai buvo priimtinos „azijinės“ kilmės idėjos, kitoms žūtbūt reikėjo įrodyti indoeuropiečių europietišumą, pranašumą ir savo tautos vertingumą.

Indoeuropiečių protėvynės idėjos sklaidėsi keletu kryptų – viena buvo ir tebėra akademiniai tyrimai, kita – intelektualų idėjos, trečia – žmonių „iš liaudies“ svarstymai, besiremiantys nuogirdomis ir sentimentais. Tačiau visur šios kryptys tarpusavyje buvo susijusios, ne kartą darė įtakos viena kitai, o indoeuropeistikos ir jam artimus mokslus ne kartą bandyta priversti tarnauti vienam ar kitam stereotipui.

Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti indoeuropiečių protėvynės idėjas plačiąja prasme: ir universalias mokslines teorijas, ir populiariąsias visuomenines idėjas, mokslinių teorijų recepcijas, besiskleidusias skirtinguose kultūriniuose kontekstuose, kuriuose ši problema aktuali: Europoje, Lietuvoje ir Indijoje. Taip pat pabandysiu atskleisti, kokią įtaką epochos ar regiono sąlygos darė ne tik visuomenėje populiarioms idėjoms, bet ir mokslo raidai, ir kokių dėl to kyla problemų.

Indoeuropiečiai ir jų protėvynė

Prieš pradėdant indoeuropiečių protėvynės idėjų sklaidos apžvalgą, reikėtų trumpai apibrėžti indoeuropiečių bei indoeuropeistikos sąvokas bei su jomis susijusias problemas.

Indoeuropiečių vardu vadinama giminingų kalbų šeima, kuriai priklauso dauguma istorinių bei dabartinių Europos ir Vakarų bei Pietų Azijos kalbų. Šios kalbos atsirado iš vienos prokalbės, kuria buvo kalbama prieš 5–6 tūkst. metų, kaip manoma, dabartinės Rusijos ir Ukrainos stepių regione į šiaurę nuo Juodosios jūros. Spėjama, kad ne vėliau kaip IV–III tūkstantmečių pr. Kr. sandūroje prokalbė skilo į dialektus, o gentys migravo į skirtingus Europos ir Azijos kraštus. Indoeuropiečiams pradėjus gyventi sėsliai bei maišantis su senaisiais tų vietų gyventojais, susidarė skirtingos tautos ir kalbos, turėjusios nemažai giminiškų bruožų.

Tokia yra pati bendriausia ir plačiausiai pripažįstama indoeuropiečių kilmės bei genezės versija, pateikiama enciklopedijose ir vadovėliuose. Tačiau joje yra daug neiškumų bei prieštaravimų, pirmiausiai todėl, kad dauguma atsakymų į esminius klausimus iki šiol yra tik hipotezės, taip pat ir todėl, kad šia tema nuo seno domėjosi ne tik mokslininkai – kalbininkai ir archeologai, bet ir plačioji visuomenė.

Dažnai mus glumina dvi termino „indoeuropiečiai“ prasmės: lingvistinė ir kultūrinė-rasinė. Užtenka tik palyginti skirtingų enciklopedijų pateikiamus straipsnius – „Encyclopaedia Britannica“ arba „Lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ pateikia terminą pirmąją prasme, kaip kalbų šeimą, o Bostono „Lietuvių enciklopedija“ apibrėžia indoeuropiečius kaip giminingų kultūrinių tautų grupę¹. Visuomenėje šis terminas dažniau suprantamas ir vartojamas būtent antrąją prasme. Čia slypi tam tikras pavojus – dažnai jei ir neteigiama, tai bent jau numanoma, kad už kalbinių skirtumų tarp indoeuropiečių ir neindoeuropiečių glūdi kultūriniai, fiziniai ar rasiniai skirtumai.

Terminas „indoeuropiečiai“ gimė kaip lingvistinė kategorija ir griežtai mokslinė prasme išlieka būtent tik lingvistinė sąvoka. Kalbinė dabartinių indoeuropiečių giminytė yra įrodyta, kultūrinis jų bendrumas – tik hipotezė.

1813 m. T. Youngas sukūrė šį terminą giminingų kalbų grupei apibrėžti. 1888 m. M. Muller irgi tvirtino, jog „indoeuropiečiai“ reiškia tik kalbą, o ne žmones ar jų grupes.

Tačiau terminas greitai įgavo kultūrinės ar net rasinės grupės prasmę. Tą skatino mokslo apie indoeuropiečius raida, archeologijos atsiradimas. Bendros prokalbės ir protėvynės prielaidos kėlė indoeuropiečių išplitimo ir tautų susidarymo klausimus: ar migrantai „nešėsi“ ir skleidė tik indoeuropietiškus dialektus, ar ir savo „indoeuropietišką“ kultūrą, kuri išstūmė senųjų gyventojų kultūras? Paprastai tariant, ar migravo tik kalbos, ar ir kultūros? O galbūt savitos kultūros radosi jau vietoje, kur apsistojusios gentys susidurdavo su senosiomis gyventojų grupėmis?

¹ „Indoeuropiečiai“, *Lietuvių enciklopedija* 8, Bostonas, 1956.

G. Kossina buvo vienas pirmųjų archeologų, pasiūliusių lingvistinių grupių judėjimą sieti su skirtingų keramikos tipų (taigi ir kultūros tipų) judėjimu. Netrukus V. G. Childe, sujungęs lingvistinį bei archeologinį metodus, taip pat remdamasis fizine antropologija, pasiūlė mokslinę indoeuropiečių – arijų rasės koncepciją. Savo nelaimei, V. G. Childe paminėjo arijų fizinę jėgą kaip vieną iš galimų jų plitimo veiksnių – to užteko, kad kiti iš to išplėtotų arijų fizinio pranašumo teoriją², kuri turėjo didelės įtakos rasizmo formavimuisi. Vėliau pats V. G. Childe išsižadėjo savo teorijos.

Terminas „arijai“ taip pat reikalauja papildomo aptarimo. M. Mulerio pasiūlymu įsigalėjęs XIX a. lingvistikoje kaip indoeuropiečių (griežtai lingvistine prasme) sinonimas, šis terminas vėliau buvo susiaurintas – imtas taikyti ir iki šiol tebetaikomas indų-iraniečių arba tik indų grupės kalbomis kalbantiems indoeuropiečiams apibrėžti (sanskrito k. būdvardis „ārya“ reiškia „kilnus, kilmingas, garbingas“³, taip save vadino vedų kultūros žmonės indoeuropiečiai). Tačiau šis terminas apaugo papildomomis prasmėmis XIX a., kai fizinėje antropologijoje ir visuomenės bei politikos moksluose gimė ir išpopuliarėjo pranašesnės ir progresyvos baltaodžių mėlynakių arijų rasės teorija. Nors XX a. antrame ketvirtyje antropologai atmetė šią teoriją, iki šiol daugelyje ne tik populiariųjų, bet ir mokslo darbų galima aptikti sąvoką „arijų rasė“. Pats M. Muler vėliau šaipėsi iš mokslininkų, vartojusių terminus „arijų rasė“, „arijų kraujas“, tvirtindamas jog taip sakyti yra tiek pat absurdiška kaip ir kalbėti apie „ilgalavį žodyną“ arba apie „plačiagalvę gramatiką“⁴.

Taigi pagrindinėse indoeuropeistikos sąvokose daug painiavos. Bene labiausiai subalansuotą požiūrį į tai pateikia žinomas šiuolaikinis mokslininkas C. Renfrew. Jis sako, kad indoeuropeistikoje reikia atskirti kalbos, kultūros ir rasės sąvokas, netapatinti lingvistinių grupių judėjimų su kultūrų judėjimais ir nepervertinti hipotetinės prokalbės bei tėvynės reikšmės, o permąstyti šias sąvokas⁵.

Griežčiausią požiūrį į prokalbės bei protėvynės klausimą, kaip ir į visą indoeuropeistikos problematiką, pateikia N. S. Trubeckoi ir J. P. Demoule, kurie teigia, kad nei indoeuropiečių šeima, nei jos hipotetinė protėvynė neegzistuoja, o visi vadinamųjų indoeuropiečių kalbų panašumai atsirado dėl ilgo koegzistavimo ar atsitiktinumų⁶.

Indoeuropiečių protėvynė indoeuropeistikoje

Indoeuropiečių šeimos egzistavimas yra bene vienintelis teiginys, dėl kurio neabejoja indoeuropeistikos mokslas. Visais kitais klausimais – prokalbės, protėvynės, išplitimo – mokslininkai iki šiol nesutaria ir pateikia pačias kontroversiškausias nuomones. Reikia pasa-

² Colin Renfrew, *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York, 1987, 16.

³ *A Sanskrit – English Dictionary*, J. Monier Williams, New Delhi, 1997, 152.

⁴ J. P. Mallory, *In Search of Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*, London, 1989, 269.

⁵ Colin Renfrew, *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York, 1987, 76–77.

⁶ *Ten pat*, 42.

kyti, kad iki šiol pačios indoeuropeistikos, kaip ir indoeuropiečių, apibrėžimas yra prieštaringas: šis mokslas dažnai laikomas lyginamosios istorinės kalbotyros dalimi, jame nelieka vietos ne mažiau svarbiai sričiai – archeologijai. Tačiau jau nuo XIX ir XX a. sandūros archeologija ir lingvistika kartu bando įminti indoeuropiečių mįslę. Įsitraukus ir kitų sričių specialistams, indoeuropeistikos tyrimai tampa vis labiau tarpdisciplininiai.

Indoeuropeistikos mokslas pirmiausia vystėsi kaip kalbotyros šaka, todėl pirmieji mokslo uždaviniai buvo lingvistiniai: kalbų žodynų, garsų ir gramatikos lyginimas. Gimus mokslui apie indoeuropiečių prokalbę, kurią vokiečių kalbininkai pavadino *Ursprache*, lingvistiniais metodais imta rimtai ieškoti protėvynės, *Urheimat*.

Europos krikščioniškojoje tradicijoje buvo tikima, kad Europos kalbos kilo iš trečiojo Nojaus sūnaus – Jafeto. Netgi indoeuropeistikos pradininku laikomas W. Jones rėmėsi šia bibrline tiesa – indoeuropiečius jis laikė esant jafetinės kilmės.

XIX a. moksle vyravo tendencija protėvynę lokalizuoti Azijoje: Centrinėje Azijoje, Baktrijoje, Šiaurės Vakarų Indijoje. Buvo remiamasi šventaisiais indų ir iranėčių tekstais bei legendomis, kurios minėjo šias žemes. Bene vienintelis azijinę protėvynę ginčijo R. G. Latham, kuris pirmasis pabandė suformuluoti argumentuotą protėvynės Europoje teoriją.

Rimtas protėvynės paieškų žingsnis pirmyn buvo 1859 m. Adolfo Picteto lingvistinės paleontologijos metodas, kuriuo jis siūlė remtis pagal rekonstruotą prokalbę nustatant fizines protėvynės charakteristikas ir buvimo vietą⁷. Lingvistinė paleontologija netrukus tapo vyraujančiu metodu. Tačiau juo sėkmingai ėmė naudotis visi mokslininkai, įrodinėję skirtingas protėvynes – nuo Centrinės Azijos iki Šiaurės Europos.

Nuomonių apie protėvynę įvairovę ir kartu klausimo neišsprendžiamumą puikiai išreiškė šiuolaikinis indoeuropeistas, M. Gimbutienės mokinys J. P. Mallory, pasakęs: „Neklausama, kur yra indoeuropiečių protėvynė, klausama, kur šiuo metu ji lokalizuojama“⁸.

Pagrindinės protėvynės teorijos

Viena iš rimčiausių visų laikų hipotezių yra Pietų Rusijos stepių protėvynės teorija. Dažnai istorijos vadovėliuose ši teorija pateikiama kaip universaliai pripažinta įvykių versija. Pirmasis, remdamasis lingvistine medžiaga, ją 1890 m. pasiūlė O. Schraderis. Pirmasis lingvistas, naudojėsis ir archeologine medžiaga, G. V. Childe, patvirtino šią hipotezę, teigdamas, jog tik iš čia galėjo migruoti indoeuropiečių – arijų rasės žmonės. Nors vėliau G. V. Childe išsižadėjo ne tik savo arijų koncepcijos, bet ir Pietų Rusijos protėvynės, būtent jo teorija tapo atspirties tašku vienai iš žymiausių indoeuropeistikos mokslo figūrų – Marijai Gimbutienei. Ji suformulavo šiuo metu plačiausiai pripažįstamą Kurganų teoriją. Ši hipotezė teigia, kad vienintelė indoeuropiečių protėvynė gali būti Pietų Rusijos stepė-

⁷ Colin Renfrew, *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York, 1987, 14.

⁸ J. P. Mallory, *In Search of Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*, London, 1989, 143.

se 5000–3000 m. pr. Kr. gyvavusi Kurganų kultūra, kurios nešėjai ėmė skliti ir iki 2000 m. pr. Kr. pasiekė šiaurės Iraną bei Rytų Europą⁹. Gimbutienės darba tęsia J. P. Mallory.

Kita rimta hipotezė, ginčijanti Kurganų teoriją, yra Anatolijos protėvynės teorija, kurią gina C. Renfrew (teigiantis protėvynę buvus Vakarų Anatolijoje), G. Ivanovas ir T. Gamkrelidzė (Rytų Anatolijos protėvynės šalininkai). Pasižyminti nuoseklia lingvistine argumentacija, ši teorija vis dar stokoja archeologinių duomenų.

Plačiau neaptariant argumentų ir jų silpnybių, galima tiesiog paminėti nemažai kitų mokslininkų siūlomų protėvynių: Vakarų Turkestanas (Wilhelm Koppers, Wilhelm Schmidt), Centrinė Šiaurės Europa (G. Kossina, Herman Hirt), Centrinė Europa (P. Bosch-Gimpera). Pagaliau egzistavo ir kitų, mažiau kolegų gerbtų teorijų, lokalizavusių indoeuropiečių protėvynę Rytų Europoje (T. Poesche), Pabaltijyje (A. Johannesson), Indijoje (Lachmi Dhar), Pietų Skandinavijoje (K. Penka), Arktikoje (M. de Sapota, Lokamanya Bal Gangadhar Tilak, G. Biedenkapp), bei visai neseniai – Vakarų Europoje (I. M. Diakonov).

Pastebima tendencija, jog XX a. pabaigoje ėmė populiarėti autochtoninės teorijos: mokslininkai Skandinavijoje, Indijoje, Lietuvoje kelia naujas arba gina jau egzistuojančias protėvynės savo šalyje hipotezes. Skandinavų mokslininkų argumentai už Šiaurės Europos protėvynę ar panašūs Rytų ir Centrinės Europos mokslininkų argumentai nėra labai originalūs, tačiau tikro perversmo indoeuropeistikoje nori Indijos kilmės šalininkai. Nors šį judėjimą pradėjo neakademine indų inteligentija, kurios tendencijas aš trumpai aptarsiu atskirai, dabar ši idėja populiarėja ir tarp indų istorikų, taip pat sulaukia pasekėjų ir Europoje bei JAV. Indoeuropiečių protėvynė siūloma laikyti tradiciškai protodravidine laikomą Indo slėnio civilizaciją, kuri klestėjo XXV–XVII a. pr. Kr., o patys Indijos kilmės šalininkai linkę ją „pasendinti“ bent jau tūkstantmečiu.

Vienas iš šiuolaikinių indoeuropeistų C. Renfrew suformulavo pagrindinę metodologinę indoeuropeistikos mokslo problemą: istorinė lingvistika turi remtis archeologija, tačiau nauji archeologiniai duomenys negali būti interpretuojami taip, kad atitiktų jau nusistovėjusias lingvistines hipotezes. Jis teigia, kad visos dabar solidžiomis laikomos hipotezės, pvz., M. Gimbutienės, remiasi neperžiūretais G. Kossinos ir G. V. Childe's laikų teiginiais. Anot C. Renfrewo, indoeuropeistikoje vyrauja dvi blogybės:

1. Per daug pasitikima rekonstruotu prokalbės žodynu, daugiausiai dėl to, kad archeologai neturi deramo lingvistinio pasiruošimo.
2. Kalbų judėjimas vis dar perdėtai siejamas su kultūrų ir tautų judėjimais, t. y. nepavyksta išsivaduoti iš G. V. Childe's palikimo¹⁰.

Galima pateikti daugybę pavyzdžių, kaip lingvistika gali klaidinti. Tai, kad prokalbėje rekonstruojamas žodis „alus“, nereiškia, jog protoindoeuropiečiai gėrė alų. Slavų „pivo“,

⁹ Marija Gimbutienė, *Senoji Europa*, Vilnius, 1996, 258, 293.

¹⁰ Colin Renfrew, *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York, 1987, 19, 86–87.

kilęs iš lotynų k. „bibere“ (gerti), anksčiau reiškė tiesiog gėrimą. S. Piggott sakė: „Lingvistinius įrodymus priimant pažodžiui, galima daryti išvadą, kad senieji indoeuropiečiai žinojo sviestą, bet nežinojo pieno, turėjo sniegą ir kojas, bet neturėjo lietaus ir rankų“¹¹. Galime prokalbėje rekonstruoti žodį „geležis“, tačiau archeologija teigia, kad geležies amžius prasideda tik XII a. pr. Kr.

Indoeuropiečių protėvynės idėjos Europos kultūroje

Plačiąja prasme indoeuropiečių protėvynės Europoje idėjų sklaidoje galima išvelgti keturis ryškesnius etapus, kurie iliustruoja epochų, populiarųjų idėjų ir mokslo raidos tarpusavio ryšį.

Pirmąjį etapą galima pavadinti protėvynės Rytuose traukos etapu. Indoeuropiečių atsiradimas sutapo su romantizmo gimimu. Romantizmas jungė du skirtingus judesius: grįžimą prie savo šaknų, domėjimąsi savo istorija ir kartu tautinių ribų peržengimą, siekį būti laisvu pasaulio piliečiu. Istoriją atgaivinti besiveržiančius ankstyvuosius romantikus įkvėpė galimybė savo šaknų ieškoti kažkur toli, Rytuose. Kas dar labiau galėjo kaitinti romantiko vaizduotę, nei galimybė susieti save su mįslingais šventais indų raštais? Bendros kilmės suvokimas priartino Rytus, dalelė tų Rytų buvo atrasta savyje, todėl ir Europos horizontai gerokai išsiplėtė. Poetai, filosofai, dailininkai mąstė apie bendrus pradus ir vertybes, siejančias pažiūrėti tokias tolimas tautas. Filosofai ėmė atvirai remtis iki tol tokia bauginusia Rytų filosofija, Nietzsche savo antžmogio idėją išsakė Zaratustros lūpomis. Beje, ir pirmieji lingvistai, tyrę indoeuropiečių kalbas, protėvynę lokalizavo Azijoje.

Antrasis etapas – tai nacionalizmo ir vietinės protėvynės paieškos. Brandusis ir vėlyvasis romantizmas kryptingai linko į nacionalizmą, ir jau XIX a. viduryje šaknų pradėta ieškoti gimtosiose vietose. Ilgainiui atsirado arši opozicija Rytams (Hegelis atmetė bet kokį europietiškos dvasios gretinimą su Rytais), gimė rasizmas. Europos intelektualams staiga tapo nesmagu būti kilusiems iš Azijos. Tuo tarpu vokiečių lingvistai bei pirmoji archeologinė G. Kossinos hipotezė spėjo indoeuropiečių protėvynę esant Vokietijoje. Pangermanizmo apimtoje vokiečių visuomenėje tai sukėlė nemažą atgarsį. J. A. Gobineau arijų rasės koncepcija sulaukė daug pasekėjų, ne tik kultūros ir visuomenės veikėjų, bet ir politikų – pvz., H. Chamberlainas, A. Hitleris. Pastarasis neabejotinai peržengė šio laikotarpio bendrąsias tendencijas: pabandė realybėje įgyvendinti arijų rasės koncepciją. A. Hitleris rašė, kad arijų protėvynė buvo Europoje¹², tačiau arijų tėvyne turi tapti visas pasaulis. Vokietija – tik branduolys, pradinės veiklos centras, iš kur vokiečiai turi nešti „kultūrinę trąšą“¹³, kuria reikia patręšti aplinkines, arijų grynumą praradusias tautas. O nearijus arba tautas, nepa-

¹¹ Colin Renfrew, *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York, 1987, 80–81.

¹² A. Hitler, *Mein Kampf*, Boston, 1943, 664.

¹³ *Ten pat*, 648.

taisomai suterštas maišymosi su nearijais, – žydus, čigonus, – reikia tiesiog naikinti. Hitleris nepaisė mokslo liudijimų, kad ir čigonų, ir jidiš kalbos yra indoeuropietiškos.

Trečiąjį etapą, kai gimė pagrindinės šiuolaikinės mokslinės protėvynės teorijos, galima vadinti akademinio laikotarpio. Atsikvošėjusi po Antrojo pasaulinio karo praradusios kolonijas Europos visuomenė kurį laiką nenorėjo galvoti nei apie rasę, nei apie jos kilmę ir paliko šią sritį specialistams.

Ketvirtąjį laikotarpį XX a. pabaigoje vėl žymi vietinės kilmės paieškų suaktyvėjimas, šį kartą ne tik Europoje, bet ir Azijoje. Naujų etninių, kultūrinių ir politinių judėjimų bumas atgaivino protėvynės – bendros ar atskiros – klausimą. Dažnai tai vyksta arba mažose, arba naujose, tautinį identitetą atkuriančiose ar perkuriančiose valstybėse, kurių visuomenėms svarbu įrodyti tautos reikšmę ir istorinį vaidmenį. Todėl protėvynės ieškoma savo žemėje, tam pasitelkus mokslininkų diskusijų ir ginčų argumentus. Galbūt ne visai korektiška šiuo aspektu suplakti populiarias visuomenės ar pseudomokslines idėjas su akademinėmis teorijomis, tačiau naujų autochtoninės kilmės akademinų teorijų gimimas XX a. pabaigos Skandinavijoje, Vokietijoje turbūt leidžia daryti prielaidą, kad šie du reiškiniai susiję.

Nors įvairios protėvynės idėjos Europos intelektualų buvo reflektuojamos visais laikais, paprastai skiriant daugiausiai dėmesio rasės, kultūrinio indoeuropietiškojo identiteto paieškai ir europietiškų bei azijietiškų pradų santykiui, vis dėlto šiuo metu indoeuropietiška kilmė europiečiai neteikia didesnio dėmesio. Tai yra įdomus ir rūpimas praetis klausimas, neturintis esminių gyvybinių pasekmių šiuolaikiniam europiečiui. Palyginimui aptarsiu protėvynės idėjų sklaidą Lietuvoje ir Indijoje, kur šis klausimas yra gero-kai aktualesnis.

Indoeuropiečių protėvynės idėjos Lietuvos kultūroje

Kaip ir Europoje, Lietuvos Renesanso bajorai ieškojo savo šaknų Romoje ir romėniška kilme labai didžiavosi. J. Dlugošas perpasakojo lietuvių kilmės iš romėnų legendą, kurią populiarino ne tik Metraščio kūrėjai, bet ir visi raštingi to meto žmonės.

Kai Europos mokslininkai pastebėjo lietuvių ir sanskrito kalbų panašumą, Apšvietos žmonės užsikrėtė lietuvių ir indų „dvasinio artumo“ idėja. J. Lelevelis buvo vienas pirmųjų, prabilusių apie kalbų giminybę. D. Poška viename iš savo laiškų J. Leleveliui 1826 m. prisipažino, kad ir jį tai labai domina, tačiau „neturėjau drąsos apie tai prabilti, bijodamas, kad literatai neaprėktų“¹⁴. Netrukus buvo pradėta ieškoti ir bendros protėvynės. S. Daukantas pirmasis lokalizavo lietuvių protėvynę prie Juodosios jūros („Gilioje jau senovėj [...] pirm gimimo Kristaus lietuvių tauta yra jau randama gyvenanti Uksiniuose, arba Juoduosiuose, pamariuose šiaurės linkui, noris ne lietuviais, bet kitais vardais [...] vadinama, beje: indijo-

¹⁴ D. Poška, *Raštai*, Vilnius, 1959, 595.

nimis, kiemarionimis, skitais ir getais¹⁵). Taip pat jis užsiminė ir apie dar senesnę bendrą su kitomis tautomis protėvynę Indijoje, tačiau vis dėlto labiausiai akcentavo Juodosios jūros protėvynę, kurioje lietuviai, skirtingais vardais vadinami, buvo protaute, iš kurios kilo kitos tautos. Taigi galima spėti, kad S. Daukantai tikresnė ir svarbesnė protėvynė yra istorinė Lietuva prie Juodosios jūros. Jis davė pradžią romantinei lietuvių tautos kilmės teorijai, kurią populiarino aušrininkai. Jų tikslas buvo žadinti tautos senumo ir didybės jausmą, todėl jiems švietėjų hipotezės buvo svarbios tiek, kiek įrodė, jog lietuviai padėjo Europos kultūros pamatus. O tam buvo svarbu teigti protėvynę esant Lietuvoje (istorinėje ir etninėje).

Tolimos protėvynės Azijoje idėjos Lietuvoje buvo taip pat populiarios. Iki XIX a. pabaigos indiškos kilmės idėjas Lietuvoje skleidė lenkiškai rašę romantikai – Teodoras Narbutas, Adomas Mickevičius¹⁶. J. Šliūpas 1899 m. savo knygoje „Lietuvių pratėviai Mažojoje Azijoje“ teigė, kad lietuvių ir visų indoeuropiečių protėvynė yra Mažojoje Azijoje. Kiek vėliau ten pat lietuvių ir indoeuropiečių protėvynę lokalizuoti bandė J. Basanavičius. Jį taip paveikė hetitų imperijos ir kalbos atradimas, kad paskyręs tyrimams nemaža laiko, 1916 m. parašė studiją „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“. Joje J. Basanavičius teigė, kad lietuviai yra tiesioginiai hetitų-trakų palikuonys, o jų protėvynė – Mažoji Azija.

Tarpukario Lietuvoje protėvynės klausimas nebuvo itin svarstomas, jis buvo svarbus tiek, kiek galėjo žadinti nacionalinius tautos jausmus ar įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę. Šiuo požiūriu indoeuropeistikos mokslas, tarsi ir skyręs garbingą vietą lietuvių kalbai, kėlė ir problemų: baltų ir slavų kalbos buvo pripažintos giminingomis (daugelis filologų tiesiog išskyrė baltoslavų atšaką indoeuropiečių kalbose), o tai liudijo, kad Lietuvos valstybingumą nuolat varžantys rusai ir lenkai irgi tokie pat seni ir garbingi. Todėl kartais Lietuvos intelektualai dėl kilnių tikslų mokslo duomenis tiesiog pakreipdavo Lietuvai naudinga linkme. Geriausias pavyzdys yra O. Milašius: iš pradžių jis remiasi lietuvių indoeuropietiška kilme Lietuvos valstybingumui pagrįsti, tačiau vėliau identifikuoja lietuvius su ikiindoeuropietišku pradū tam, kad įrodytų skirtingą lietuvių ir lenkų kilmę¹⁷.

Akademinėje srityje dvi lietuvių mokslinės indoeuropiečių protėvynės teorijos nuosekliai atitinka procesus Vakaruose: M. Gimbutienės Pietų Rusijos protėvynės teorija yra viena iš plačiai pasaulyje pripažįstamų hipotezių, taigi atstovauja trečiajam akademinė protėvynės idėjų raidos etapui. Šiai teorijai oponuoja A. Girininkas, teigiantis, jog Lietuvos senosios Narvos ir Nemuno kultūros yra indoeuropietiškos, o baltų kultūra susiformavo iš šių vietinių kultūrų gerokai anksčiau, nei teigiama tradicinėje indoeuropeistikos

¹⁵ S. Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Vilnius, 1993, 13.

¹⁶ Žr. T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1998, 84–85, kur teigiama lietuvių religijos indiška kilmė, bei A. Mickevičius, „Iš paskaitų College de France“, *Kultūros barai* 12, 1998, kur autorius sako lietuvius esant indų koloniją.

¹⁷ B. Genzelis, *Kultūrų sąveika*, Vilnius, 1989, 117, 121.

je: „Baltų ištakos siekia epipaleolito-mezolito laikus“¹⁸. Pastebima ir neakademinių tendencijų indoeuropiečius, ir ne tik juos, kildinti iš Lietuvos, ieškoti čia visų senųjų civilizacijų ištakų – Lietuvos žiniasklaida ir visuomenė labai domisi savamoksliais tyrinėtojais, kurie bando atskleisti tokias istorijos paslaptis¹⁹. Šis vietinės kilmės teorijų pakilimas sutampa su procesais svetur, kur bandoma moksliskai pagrįsti autochtoninę indoeuropiečių kilmę.

M. Gimbutienės, vienos iš rimčiausių indoeuropeistikos autoritetų, Pietų Rusijos protėvynės teorija Lietuvos visuomenei didelio poveikio neturėjo. Daug labiau lietuviai domėjosi M. Gimbutienės senųjų lietuvių kultūros, gyvenimo būdo tyrimais, protėvynės klausimą palikdami atvirą ir mitologizuotą. Sovietų okupacijos metais visuomenėje buvo pastebimas polinkis į Rytų protėvynę, kuri tapo savotiška laisvės ilgesio išraiška. Bet ir atgavus nepriklausomybę, lietuviams tikroji protėvynė nėra įdomi. Įdomiau yra atvirai svarstyti populiaris „dvasinės giminystės su indais“ bei lietuvių, kaip seniausios Europos tautos, idėjas, todėl norima, kad protėvynė būtų arba Lietuvoje, arba Indijoje.

Taigi Lietuvoje indoeuropietiškos kilmės ir protėvynės idėjos skleidėsi lygiagrečiai procesams Vakaruose, nors pavėluotai ir labiau epizodiškai. Tačiau protėvynės idėjų sklaida Lietuvoje turi ir specifinių bruožų. Pirma, lietuvių ir sanskrito kalbų giminystė įkvėpė dvasinio indų ir lietuvių artimumo idėją, kuri tiesiog persekiojo ir tebepersekioja lietuvių šviesuomenę. Antra, poreikis nuolat įrodinėti lietuvių tautos teisę į valstybingumą ir mažos tautos sindromas lėmė tai, kad kilmės ir protėvynės idėjos nuolat buvo pritaikomos lietuvių tautos, valstybės autoritetui didinti, nacionaliniams jausmams žadinti bei nepriklausomybei argumentuoti.

Šie specifiniai bruožai lėmė tai, kad protėvynės ir bendresnės kilmės idėjos lieka lietuviams aktualus klausimas, kuris nuolat iškyla spaudoje, kultūros ir mokslo renginių metu. Lietuvių indoeuropietiškas parametras siejamas su keletu lietuvių kankinančių temų – teise į valstybingumą, tikruoju tautos gyvenimo būdu (nomadiškasis indoeuropiečių pradai, anot M. Gimbutienės, žemdirbiškas, anot A. Poškos), nuorodomis į ypatingą lietuvių tautos misiją (plataus atgarsio susilaukiančios savamokslių tyrinėtojų idėjos apie lietuvių kaip seniausią pasaulio tautą ir t. t.).

Indoeuropiečių protėvynės idėjos Indijoje

Žinios apie indoeuropiečių giminystę Indiją pasiekė daug vėliau nei tai tapo žinoma Europoje. Akivaizdu, kad išsilavinusiems indams rūpėjo Indijos indoeuropiečių – arijų kilmė ir protėvynė. Tačiau pats priešistorinės giminystės su savo europietiškaisiais kolonizatoriais klausimas kėlė indams mišrius jausmus. Mokslų raida Vakaruose besidomėjusius In-

¹⁸ A. Girininkas, *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius, 1994, 250.

¹⁹ Žr. D. Byčienė, „Savamokslis tyrinėtojas pranašauja mokslo perversmą“, *Respublika*, 1999 m. lapkričio 4 d. – apie mechaniką iš Marijampolės J. Šeimį, lietuviškai skaitantį ne tik Novgorodo beržo tošis, bet ir Kretos diskus.

dijos intelektualus tai, be abejonės, domino, ir daugelis jų tiesiog pritarė europietiškomis traktuotėms, kaip ir kitoms vakarietiškomis naujovėms, juo labiau kad Europoje iki XIX a. pabaigos buvo populiarios protėvynės Azijoje (Centrinėje Azijoje, Afganistane, netoli Himalajų) teorijos. Tuo tarpu religinės tradicijos mokytojams naujienos apie arijų giminybę su europiečiais buvo tolimos – arba neprieinamos dėl kalbos ir švietimo sistemų barjerų, arba nepriimtinos dėl konservatyvaus požiūrio į uždara hinduizmo pasaulį. Tačiau XIX a. Indijoje prasidėjusi hinduizmo ir visuomenės reformacija, Indijos švietėjų veikla keitė ne tik religinės hindu gyvensenos kanonus, bet ir požiūrį į Vakarų. Reformacinių judėjimų idėjos buvo skirtingos, tačiau dominavo naudingų ir praktiškų vakarietišku idėjų perėmimas bei polinkis į religijų vienybės paiešką, kurias reiškė Ram Mohan Roy Brahma Sabha, Brahma Samadž judėjimai, Ramakrišnos mokymas ir Vivekanandos neovedantizmas. Jiems oponavo agresyviai Vakarų atžvilgiu nusiteikusi radikali reformacija, kurios geriausia išraiška buvo Arja Samadž organizacija.

Studijuojant Vedų literatūrą bei XX a. pradžioje atradus Indo slėnio civilizaciją, buvo suformuluota arijų atėjimo į Indiją hipotezė, kuria remiantis buvo parašyta Indijos priešistorė. Indijos mokslininkai dalyvavo 1921 m. prasidėjusiuose Harappos ir Mohendžo Daro miestų kasinėjimuose bei tyrimuose, ir absoliuti dauguma jų sutiko su Vakarų mokslininkų Indijos istorijos traktuote: kad arijų protėvynė yra kitur (šiuo atveju svarbu, kad ne Indijoje, kas reikė, jog arijai arba protoarijai buvo ateiviai). Buvo priimta ir Sero Mortimerio Wheelerio hipotezė apie arijų invaziją ir Indo slėnio miestų užkariavimą²⁰ bei protodravidi- nę šių miestų civilizaciją. O Vedose netiesiogiai minimas arijų kraštas – *saptasindhu*, Septynupio regionas palei Himalajus, aplink dabartinį Pandžabą, indologijoje nusistovėjusioje indoeuropiečių atėjimo į Indiją versijoje tiesiog imtas laikyti pradinio arijų įsikūrimo branduoliu, iš kurio jie judėjo tolyn – į Gango lygumą bei į Dekano pusiasalį.

Tačiau jau nuo XIX a. pabaigos atsirado ir oponuojančių arijų atėjimo į Indiją koncepcijai. Tai buvo ne akademikai, o visuomenininkai – reformatoriai, religijos mokytojai. Pirmasis buvo radikalusis Svamis Dayananda, judėjimo „Arja Samadž“ įkūrėjas, siekęs atkurti vedinę religiją ir gyvenimo būdą. Jo idealas – vedinė visuomenė – įpareigojo jį atmesti išorinės kilmės galimybę ir amžinąją protėvyne laikyti arijų šalį, *aryavarta*. Vėliau apie arijų ir draavidų bendrą kilmę kalbėjo Aurobindo Ghosh, integralinės vedantos kūrėjas, kuris rėmėsi hindu religine tradicija, kad draavidai – sena vedinių žmonių atšaka. Šie Indijos dvasiniai mokytojai įkvėpė ne vieną inteligentijos atstovą nuodugniau domėtis protėvynės klausimu, pirmiausia iš patriotinių pozicijų. Prasidėjus nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, patriotizmas ir nacionalizmas buvo svarbios jėgos, turėjusios įtakos Indijos inteligentijos pažiūroms. Šių judėjimų kilnūs tikslai reikalavo istoriškai pagrįsti indų – arijų ir draavidų – bendrą kilmę.

²⁰ A. K. Majumdar, *Concise History of Ancient India*, V. I, New Delhi, 1992, 56.

Gana paradoksaliai šiame kontekste atrodė Lokamanya Bal Gangadhar Tilako idėja apie arijų protėvynę – šis ekstremistinio nacionalizmo lyderis parašė monografiją, kurioje teigė, kad arijų protėvynė buvo Šiaurės ašigalyje. Anot J. P. Mallory'o, tai nebuvo vienišo individo keistenybė, o jo labai išsamios vedinės mitologijos analizės rezultatas²¹. Tilako interpretacijas ir argumentus naudojo ne tik kiti Arktinės protėvynės teoretikai, bet ir tyrinėtojai, rėmę Rusijos stepių protėvynės hipotezę.

Akademinėje sferoje buvo pavienių mokslininkų, kurie kaupė argumentus arijų protėvynės Indijoje teorijai (L. Dhar, A. C. Das, L. D. Kalla, R. B. Pandey²²), tačiau jų balso pasaulinėje indoeuropeistikoje nebuvo rimtai klausomasi, laikant tai nacionalistinių – patriotinių nuotaikų išraiška. Tačiau situacija Indijoje ėmė sparčiai keistis prieš porą dešimtmečių, kai, nepaisant daugelio svarbių atradimų, istorijos vadovėliuose bei daugelio pripažintų mokslininkų darbuose tebebuvo kalbama apie arijų invaziją ir Indo slėnio miestų užkariavimą.

Indijoje pradėta domėtis ir viešai diskutuoti apie tradicinės Indijos priešistorės istoriografijos prieštaravimus. Pirma, kodėl tokia turtinga vedinė kultūra nepaliko jokių materialių pėdsakų, o tuo tarpu ikivedine laikoma Indo slėnio civilizacija – be galo turtingą materialinį paveldą ir neiššifruojamą raštą. Antra, Indo slėnio arealo kasinėjimai parodė, jog daugelis prielaidų buvo klaidingos dėl duomenų trūkumo (pvz., kad miestai žlugo ne dėl svetimšalių antpuolių, kad buvo dviejų sostinių sistema), tačiau jomis iki šiol remiamasi. Ir apskritai, kad priešistorėje, rekonstruojant ir įvykius, ir chronologiją, remiamasi išankstinėmis klaidingomis nuostatomis.

Tokia situacija sukėlė Indijoje aršią polemiką, į kurią įsitraukė visi raštingosios visuomenės sluoksniai, spauda ir politikai. Staiga suabejota, ar Indijos šventraščius skaitę ir vertę bei jos istoriją rašę užsieniečiai galėjo būti objektyvūs – jei jie buvo tuo pat metu ir kolonizatoriai bei misionieriai. Šiuolaikinių mokslininkų klaidos tik sustiprina šį įtarimą, kuriuo gyvena jautri postkolonijinė, kastų ir etnosų skaldoma Indijos visuomenė. Todėl Indijos kilmės teorija yra didžiulio susidomėjimo ir emocingo patriotinio susižavėjimo objektas, viena po kitos leidžiamos Indijos protėvynę įrodinėjančios knygos.

Kadangi lingvistikoje tebevertojamas „arijų“ arba „indoarijų“ terminas, Indijos kilmės šalininkai daugiausiai kovoja su arijų rasės invazijos teorija. Teigiama, kad senovės Indijoje „arijas“ buvo moralinė kategorija, reiškusi priklausomybę elitui, todėl bet kokios teorijos apie arijų, kaip svetimos rasės, atėjimą į Indiją yra paslėptas kolonizatorių europiečių noras išlaikyti savo viešpatavimą. Visi vietinės kilmės proponentai (Subhash Kak, Shrikant Talageri, N. S. Rajaram, Natwar Jha ir kt.) sutaria, jog vadinamoji Indo slėnio civilizacija yra arijų kultūros lopšys, čia buvo sukurtos Vedos. Vieni teigia, kad todėl ne hetitų, o sanskrito raštai yra seniausi indoeuropiečių paminklai, kiti apskritai neigia indoeuropiečių egzistavimą ir siekia įrodyti prigimtinių Indijos kultūrinių vientisumą.

²¹ J. P. Mallory, *In Search of Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*, London, 1989, 277.

²² P. P. Narayanan Nambudiri, *Aryans in South India*, New Delhi, 1992, 32.

Tokiame kontekste pasigirsta ir kitokių balsų – į polemiką įsitraukia Pietų Indijos – dravidų – inteligentija, kuri daugeliu atveju teigia, kad būtent dėl arijų viešpatavimo ir du tūkstantmečius trukusios kultūrinės „sanskritizacijos“ dravidinė kultūra ir sena bei turtinga tamilų literatūra yra ignoruojamos ir diskriminuojamos. Radikalesniesiems šios stovyklos atstovams arijų protėvynės už Indijos ribų teorijos yra kur kas priimtinesnės ne dėl istorinės tiesos, bet vėlgi dėl patriotinių bei nacionalistinių motyvų.

Reikia pripažinti, kad Vedose, kurios neabejotinai yra pagrindinis Indijos arijų tyrimo šaltinis, pasaulio paveikslas yra per daug mitologiškas ir antlaikiškas, pačių Vedų datavimas yra labai sąlyginis, o ir tolesniais amžiais tikslų datų fiksavimas neistoriškiems Indijos įvykių liudytojams nebuvo svarbus. Todėl Vedose liudijimų savoms hipotezėms rado visų teorijų šalininkai – nuo Arktinės iki Indijos kilmės. O kol neiššifruoti Indo slėnio antspaudai, anksti spręsti apie jos lingvistinę, etninę ir kultūrinę priklausomybę. Tačiau arijų kilmės problemai iš tikrųjų praverstų tamilų šaltinių tyrimai, kurie akivaizdžiai yra skurdūs. Todėl Indijos priešistorės apibendrinimus vertėtų daryti labai atsargiai.

Ši visuotinė politizuota ir sentimentais besiremianti polemika Indijoje rodo ne tik didelį visuomenės domėjimąsi, bet ir tai, kad objektyviems moksliniams tyrimams šioje gana delikačioje kultūrinėje situacijoje daromas didelis spaudimas. Protėvynės klausimas daugeliui indų siejasi su šiuo metu jiems gyvybiškai svarbiais Indijos kultūros reflektavimo klausimais. Tačiau naujosios vietinės kilmės idėjos net ir be akademinio pripažinimo vaidina pozityvaus kritiko vaidmenį ir ne vieną rimtą mokslininką priverčia peržiūrėti nepelnytai kanonizuotas indologijos ir indoeuropeistikos dogmas.

Pabaiga

Šia indoeuropiečių protėvynės idėjų recepcijos trijuose skirtinguose kultūrinuose regionuose apžvalga norėjau atskleisti ne tik mokslinės problemos daugiaplaniškumą, platų idėjų ir teorijų spektrą, metodikų privalumus bei trūkumus, tačiau taip pat ir jos aktualumą trims indoeuropiečių kalbomis kalbančioms visuomenėms plačiąja prasme. Taigi galima daryti išvadą, jog gana emocinga protėvynės ir kilmės idėjų recepcija ne kartą turėjo ir turės visose šiose kultūrose tam tikrų praktinių implikacijų, į kurias reikia atsižvelgti ir mokslininkams.

Palyginus indoeuropiečių protėvynės idėjų sklaidą trijuose apžvelgtuose regionuose, galima daryti šiuos apibendrinimus:

1. Europoje iki Antrojo pasaulinio karo buvo svarbus indoeuropiečių ir neindoeuropiečių lingvistinių, kultūrinių (kartais ir rasinių) identitetų vertybinis klausimas, virstantis Europos ir Azijos priešstatos klausimu, tačiau šiuolaikinėje globalėjančioje Europoje tai jau nebėra gyvybiškai svarbu.

2. Lietuvoje protėvynės klausimas išlieka gana svarbus, tačiau jis dažniausiai traktuojamas kaip lietuvių tautos senumo ir vertingumo klausimas, nepriešpriešinant indoeuropiečių ir neindoeuropiečių kaip kultūrinių grupių.

3. Indijoje šiuo metu itin aktualūs abu aspektai: tiek protėvynės senumo, tiek indoeuropiečių (arijų) kultūrinio identiteto savitumo.

LITERATŪRA

- „Indoeuropeistika“, „Indoeuropiečių kalbos“, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1978.
- „Indoeuropiečiai“, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1956.
- „Languages of the World. Indoeuropean Languages“, *Encyclopaedia Britannica, Macropaedia*, V. 22, 1992.
- Basanavičius, J., 1921: *Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon*, Vilnius.
- Daukantas, S., 1993: *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Vilnius.
- Genzelis, B., 1989, *Kultūrų sąveika*, Vilnius.
- Gimbutienė, M., 1996: *Senoji Europa*, Vilnius.
- Gimbutienė, M., 1985: *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius.
- Girininkas, A., 1994: *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius.
- Jurginis, J., 1971: *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius.
- Mickevičius, A., „Iš paskaitų College de France“, *Kultūros barai* 12, 1998.
- Narbutas, T., 1998: *Lietuvių tautos istorija* 1, Vilnius.
- Poška, A., 1988: *Indoeuropiečių istorijos pėdsakais*, Vilnius.
- Šliūpas, J., 1899: *Lietuvių pratėviai Mažojoje Azijoje, nuo senovės iki jie pateko po valdžia persų*, Chicago.
- A Sanskrit – English Dictionary*, J. Monier Williams, Motilal Banarsidas Publishers, New Delhi: 1997.
- Hitler, A., 1943: *Mein Kampf*, Boston.
- Majumdar, A. K., 1992: *Consice History of Ancient India*, V. I. Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New Delhi.
- Mallory, J. P., 1991: *In Search of the Indoeuropeans*, London: Thames & Hudson.
- Nambudiri Narayanan, P. P., 1992: *Aryans in South Asia*, New Delhi: Inter-India Publications.
- Renfrew, C., 1987: *Archeology and language. The Puzzle of Indo-European Origins*, New York: Cambridge University Press.

THE DEVELOPMENT OF THE IDEAS OF INDO-EUROPEAN HOMELAND

Diana Mickevičienė

Summary

The issue of the Indoeuropean homeland was always relevant in different cultures. The ideas of Indoeuropean homeland have developed in several directions – academic theories, popular ideas of intellectuals and „folkmen“. But they were interconnected and influencing each other. The purpose of this article is to review the development of the ideas of Indoeuropean homeland in three different but related to the issue cultural backgrounds: Western Europe, Lithuania and India, and to reveal the impact of the epochs and regions on the public and scholarly ideas.

The very definition of Indoeuropeans is a problem which is characteristic of whole course of development of Indo-European studies which is reviewed here with regard to researches of the homeland. Apart from many scientific theories of homeland and attempts to locate it (ranging from as far south as Indus valley to the North Pole), there existed and exist a wide range of opinions on homeland in each society discussed. After analysing the three societies some generalisation can be done: while Europeans in the past tended to relate themselves to homeland through their „Indoeuropean“ versus „non-Indoeuropean“ (that can mean non-European) identity, but are not preoccupied with the issue now, Lithuanians are still concerned with the issue of homeland, but from the angle of the antiquity of the homeland and special role of Lithuanians there. And Indians are now especially concerned with both the issue of Aryan identity, its relation to „Indoeuropean“, „European“ identity and the antiquity of the homeland with the special role of the Aryans in it.